

DET LOGISKE PRÆDIKAT

NOGLE BEMÆRKNINGER OM FORHOLDET MELLEM
SPROG OG TANKE

FORELAGT I MØDET DEN 1. MAJ 1914

AF

HARALD HØFFDING.

Man mener ofte, at det Logiske er noget rent Abstrakt og Formelt. Og dog gives der ikke blot en logisk Interesse, en Trang til at forme Tanker og til at følge Tankegange i alle deres Nuancer og gennem alle deres Faser, en Trang, der ganske naturlig fører til at finde sproglige Udtryk for Tanker og Tankegange, men denne logiske Interesse viser sig ved nærmere Betragtning at virke i mere omfattende Interessers Tjeneste. Det kan være videnskabelig Interesse for at trænge ind i et Emne og belyse det fra alle Sider. Eller det kan være en praktisk Interesse, der fører til at udforme og udtale Tanker, der staar som Udtryk for Livserfaringer og Livsværdier. Glæde og Sorg fører til Forsøg paa at klare sig, hvad der er vundet eller tabt. Overalt hvor der tænkes, er der Interesse med i Spillet. Ellers vilde Bestræbelsen for at tænke og udtrykke det tænkte i Ord være uforstaaelig. Dette har i Nutiden den saakaldte Pragmatisme stærkt fremhævet, uden dog altid skarpt at sondre mellem de forskellige Arter af Interesse og uden at have Øje for, at enhver Interesse, af hvad Art den saa er, og hvor inderlig og personlig den saa er, fyldestgøres bedst, naar den

tager den logiske Interesse i sin Tjeneste, hvor det gælder Klarhed over Maal og Midler.

Jeg bemærker dette paa Foranledning af nogle Udtalelser af Professor Otto Jespersen, dels i hans Fonetik (1897—99), dels i hans Universitetsprogram (1913) om »Sprogets Logik«, hvis Hovedpunkter han fremstillede her i Selskabet sidste Efteraar. For en ikke ringe Del skyldes en Differens, der med Hensyn til Forholdet mellem Sprog og Tanke gør sig gældende mellem Jespersen og mig, en Misforstaaelse angaaende dette Punkt.

I en Afhandling om »det psykologiske Grundlag for logiske Domme« (Videnskabernes Selskabs Skrifter 1899) havde jeg udtalt (p. 43), at hvor en Sætning isoleres fra den hele Sammenhæng, i hvilken den er fremkommen, er det ofte kun ved Betoningen, at man kan se, hvad den egentlige Mening er, det vil sige, hvad »det nye, den vundne Bestemmelse« er. Dette nye, den vundne Bestemmelse, det egentlig Tilsigtede, er, hvad jeg kalder det logiske Prædikat; det svarer til, hvad Skuespiller Jerndorff i sin fine Afhandling om Oplæsning kalder »Tanketoppen«, og som ved Oplæsning særlig skal betones. Overfor denne Betragtning udtalte Jespersen i sin Fonetik (p. 557), at det »inderst inde i de fleste Tilfælde ikke er den nøgterne Logik, men et Følelselement, den personlige Interesse, der bliver afgørende for den Talendes Fordeling af Trykket indenfor Sætningen«, og en Ytring i samme Retning fremføres ogsaa i »Sprogets Logik« (p. 48) i Anledning af min Fremstilling i min Bog »Den menneskelige Tanke, dens Former og Opgaver« (1910). Der gøres, naar den nævnte Ytring skal indeholde en Indvending mod min Opfattelse, en Forskel mellem det logiske Krav og den personlige Interesse, der ikke eksisterer i Virkeligheden. Al Tænken, ligegyldigt hvad den angaar, drives frem af en Interesse, forudsætter en Opgave, hvis Løsning der tillægges Værdi. Og omvendt fører, som allerede bemærket, den per-

sonlige Interesse til at lægge Vægt paa, at dens Maal og Midler bliver betegnede saa utvetydig som muligt. Jeg gjorde allerede i min første Afhandling opmærksom paa, at i saadanne Sætninger, hvor — som i Udraab — kun Prædikatet er udtrykt, er det, fordi det Nye lægger Beslag paa hele Interessen, medens Emnet (Subjektet) forstaas af sig selv ved den givne Situation, saa at der ingen Interesse er for at faa det udtrykt. I »Den menneskelige Tanke« er Interessemomentet ganske særlig fremdraget, bl. a. paa Foranledning af den i »Fonetiken« fremkomne Indvending. Det hedder saaledes (p. 91): »Den til et Emne knyttede Interesse gør Forestillingen om det til Udgangsforestilling [o: logisk Subjekt] og virker som en Spore til at finde en nærmere Bestemmelse af det. Der opstaar en vis Spænding, inden der er naaet til Slutforestillingen [det logiske Prædikat], og denne Spænding afløses af Interessen ved det fundne Prædikat, som derfor betones i det sproglige Udsagn. Interessen for Subjektet afleder Interessen for Prædikatet«. Det er altsaa det logiske Prædikat, hvorpaa den Tænkendes og Talendes Interesse især gaar ud. I fortællende og resumerende Sætninger kan ethvert Ord blive logisk Prædikat, idet der i saadanne Sætninger forekommer flere logiske Domme.

Naar nogle Domme særlig kaldes Værdidomme, er det ikke, fordi der skulde gives Domme, i hvilke det logiske Prædikat ingen Værdi har knyttet til sig, men fordi i saadanne Domme selve Værdien er det egentlige logiske Prædikat. I enhver Dom er der indeholdt en Vurdering, som Tilhører eller Læser maa formaa at gribe, hvis den Sætning, hvori Dommen udtales, skal forstaas.

Istedetfor Udtrykket »logisk Prædikat« kunde jeg meget godt, ligesom flere Sprogmand og Filosofer, have brugt Udtrykket »psykologisk Prædikat«. Psykologi og Logik grænser nemlig paa dette Punkt op til hinanden. Skulde man forsøge en Grænsebestemmelse, kunde man sige, at Doms-

dannelsen, den Tankeproces, hvorved jeg, udgaaende fra en Forestilling, søger en anden Forestilling, der kan bestemme den nærmere, hører under Psykologien, medens Logiken især interesserer sig for det Forhold mellem de to Forestillingers Indhold, der fastsættes i den færdige Dom. Men Interessen gælder ogsaa i den færdige Dom ganske særlig det Nye, den vundne Bestemmelse, og da den færdige Dom tillige er det Maal, henimod hvilket der stræbes gennem Domsdannelsen, er det, jeg foretrækker Udtrykket »logisk Prædikat«. Ordet »logisk« staar her slet ikke i Modsætning til »psykologisk«, men til »grammatisk«.

Det logiske Prædikat, »Tanketoppen«, eller som Jespersen foreslaar at kalde den, »Værditoppen«, falder nemlig ikke altid sammen med det grammatiske Prædikat. Jespersen mener derfor, at Logiken bør give Afkald paa Benævnelserne Subjekt og Prædikat. Jeg ser ingen Grund dertil. For det første har Logiken Prioritet paa disse Benævnelser, og for det andet har det sin store Betydning at gøre opmærksom paa Forskellen mellem Ord og Tanke paa dette Punkt, hvad der bedst gøres, naar Ordet Prædikat bruges baade logisk og grammatisk. Der er nemlig stor Tilbøjelighed til at forveksle Ord og Tanke, og paa den anden Side hører de dog saa nøje sammen. Det er ingen Anklage mod Sproget, at det grammatiske Prædikat ikke altid falder sammen med det logiske Prædikat. Sproget raader over andre Midler til at vække Opmærksomhed for det Nye i et Udsagn end det blotte Forhold mellem grammatisk Prædikat og grammatisk Subjekt.

Et af disse Midler er Betoningen, eller, som Jespersen kalder det, Værditrykket. Min Paastand er, at Betoningen ved naturlig Tale og ved fuld Forstaaelse af, hvad der siges, altid vil afgøre, hvad der er det logiske Prædikat. Herimod indvender Jespersen, at Betoningen skifter med Øjeblikkets Stemning og derfor er et løst Grundlag at bygge

paa. Dette er for ham netop en Grund til at forbeholde Udtrykkene Subjekt og Prædikat for Grammatiken, hvor man, mener han, altid har fast Grund under Fødderne (Sprogets Logik p. 48—52). Men hertil maa siges, at naar Stemningen skifter, skifter i samme Øjeblik ogsaa det, man egentlig vil sige, Meningen, det som Interessen gaar ud paa, altsaa det logiske Prædikat.

Men der gives megen ubehjælpssom Tale og især megen falsk Oplæsning. I saadanne Tilfælde kommer den Villie eller den Mening, af hvilken Talen er udsprungen, ikke til sin Ret; Tanken modsiges af selve det, der skulde udtrykke den. Jespersen fremdrager selv et Eksempel herpaa i den bekendte Verslinie »Det er saa yndigt at følges ad«. Her faar Ordet »er« paa Grund af Versemaalet mere Tryk, end der »begrebsmæssig« (Sprogets Logik p. 48) tilkommer det. Jeg tager Ordet »begrebsmæssig« til Indtægt for den Opfattelse, at det er en logisk Betragtning, der afgør, hvad der egentlig tilsigtes ved en Udtalelse, og at Betoningen skal rette sig derefter. Selv i en Bryllupssang vil der være Logik, naar Digteren blot er klar over, hvad det er, han vil sige. Det er han nu i dette Tilfælde ikke. Han er formedelst Versemaalet kommen til at lade Ordet »er« faa en Betoning, der ikke tilkommer det, og som giver en anden Mening end den, Digteren aabenbart har villet udtrykke. Vægten ligger aabenbart paa Ordet »yndigt«, og Hovedtonen burde ogsaa ligge der. Komponisten har yderligere understreget Ordet »er«, og hvad Digter og Komponist har syndet, forværres ofte yderligere ved den dvælende eller drævende Maade, paa hvilken Linien synges af Kirkekorene. Det ser ud, som om der skulde nedlægges en Protest mod de i vor Tid saa hyppige Skilsmisser. Thi naar Kopula »er«, der blot skal være en umærkelig Overgang mellem Subjekt og Prædikat, faar stærk Betoning, udtrykker Sætningen en Modsætning til en

mulig Nægtelse, bliver en sekundær positiv Dom, og Ordet »er« er da ikke blot Kopula, men Realitetsbekræftelse.

Hvor Betoningen skal lægges ved Fremsigelse eller Op-læsning, kan ofte kun ses af hele den Sammenhæng, indenfor hvilken den enkelte Sætning optræder, i Lyset af hele den Situation, der giver Anledning til Udtalelsen. Kun ad denne Vej kan i mange Tilfælde den ledende Interesse og dermed det logiske Prædikat findes. En Sætning, der staar isoleret, kan derfor ofte slet ikke forstaaes. Jespersen gør opmærksom paa, at Pilati Ord: »Hvad er Sandhed?« kan forstaaes paa to Maader, enten: »Hvad er her, i dette Tilfælde, Sandhed?« eller: »Hvad er Sandhed overhovedet?« Paa Grund af hele Situationen maa det sidste være Meningen. Men denne sidste Mulighed deler sig igen i to, alt eftersom Pilatus har været en bekymret Søgende eller en blaseret Skeptiker; i sidste Tilfælde skal der maaske end ikke staa Spørgsmaalstegn, men Udraabstegn efter; Pilatus venter i hvert Tilfælde ikke paa Svar. Det egentlige Tankeindhold, det »Begrebsmæssige« i Sætningen, kender vi ikke, fordi vi ikke kender Samtalens hele Forløb. Det ses desuden ikke, at der har været Vidner ved Samtalen mellem Jesus og Pilatus, saa at det kunde berettes, hvorledes han har sagt det. Hele Situationen maatte være bedre kendt. Foruden Betoningen kan ogsaa de ledsagende Gestus være afgørende. Hvis Pilatus f. Eks. har rystet paa Hovedet og trukket paa Skuldrene ved at høre Tale om »Sandheden«, saa vilde den sidst antydede Forstaaelse være den rette. Man maa erindre, at det virkelige Sprog ogsaa er et Mine- og Gestussprog, saa at Grammatiken alene kan blive afmægtig. Det levende Ord er ikke blot Lyd, men tager hele Mennesket i Beslag.

Til at afgøre, hvad der er grammatisk Subjekt og Prædikat, kan Ordstillingen indenfor den enkelte Sætning ofte være tilstrækkelig. Men logisk hjælper den os ikke altid.

Ved Sætningen »Min Broder er ikke den ældste Dreng i Skolen« er Jespersen og andre Sprogmand enige om, at »min Broder« er det grammatiske Subjekt. Men derfor kan det godt være det logiske Prædikat. Der kan i Forvejen være blevet talt om, at min Broder var den ældste Dreng, og dette benægtes nu; Interessen gaar da ud paa at fastslaa, hvem den ældste Dreng ikke er. Hovedbetoningen vil da lægges paa »min Broder«. Og hvis det er en andens Broder, der er ældst, vil Betoningen lægges paa »min«.

Titelen eller Overskriften paa en Afhandling eller en Fortælling vil i Reglen være logisk Prædikat i Forhold til selve det følgende Indhold. Man faar ved Overskriften at vide, hvad Indholdet angaar. Det er givet, at der skal fremstilles Noget, og Overskriften siger, hvad det er. Jeg tror ikke, at Stout har Ret i den modsatte Antagelse; denne er i hvert Tilfælde ikke selvfølgelig. Det er Indholdet, der foreløbig karakteriseres ved Overskriften, ikke omvendt. Ved et Digt eller et Musikstykke gælder dette ganske særlig; der er Overskrifterne ofte uadækvate og kan ikke være anderledes, da Indholdet ikke kan udtømmes eller præciseres. Derfor er det ofte vanskeligt at finde de rette Overskrifter. Og da det logiske Prædikat, Slutforestillingen, altid leder Interessen noget bort fra Subjektet, Udgangsforestillingen, foretrækker Digteren eller Komponisten maaske slet ingen Overskrift at sætte, for at Interessen ganske kan dvæle ved den Oplevelse, Indholdet skal hidføre; til det Øjemed søger han helt at hindre en Domsdannelse.

Naar der ovenfor er skelnet mellem Udgangsforestilling og Slutforestilling ved Dannelsen af en Dom, saaledes at den sidste er det logiske Prædikat, maa det vel mærkes, at Domsdannelsen ikke er en ganske enkelt, usammensat Proces. Der sker ikke blot en Overgang fra logisk Subjekt (det

foreliggende Emne) til logisk Prædikat (Emnets nærmere Bestemmelse), men ogsaa en Tilbagegang fra dette til hint, saa at de gensidig bestemmer hinanden. Tydeligst er dette ved Domme, der udsiger absolut Identitet efter Formlen $A = B$, der kan læses uden Forskel fra begge Sider. Men det gælder ogsaa for Subsumptionsdomme ($A < B$), den Art Domme, det sædvanlige Sprog er bygget over, og som Sprogforskerne derfor helst holder sig til. Naar jeg henfører et Individ under et Artsbegreb, faar jeg ganske vist først og fremmest Noget at vide om dette Individ; jeg faar nogle af dets Kendemærker og Egenskaber at vide; — men jeg faar ogsaa Noget at vide om Arten, nemlig at et Individ af denne bestemte Beskaffenhed kan frembyde dens Kendemærker. Undertiden kan dette medføre Nødvendigheden af en ny Definition af vedkommende Artsbegreb. Klassificationernes Historie er rig paa Eksempler herpaa. Sproget og Sprogforskerne gaar, i Aristoteles' Fodspor, altfor trygt ud fra absolute Almenbegreber. »Sprogets Metafysik« vilde maaske være en rigtigere Betegnelse end »Sprogets Logik«.

Den gensidige Bestemmelse af logisk Subjekt og Prædikat oplyser jeg ved nogle Eksempler. — Sætningen »Amphioxus er et Hvirveldyr« siger mig ikke blot Noget om Amphioxus, men belærer mig ogsaa om, at man kan være Hvirveldyr uden at have Hjerne. — Naar Julius Lange udtalte, at der ved de pergamenske Relieffer antydes et Omslag i den antike Kunsts Historie, lærer vi derved ikke blot Noget om disse Relieffer, men ogsaa Noget om den antike Kunst, nemlig at den indeholdt flere Muligheder, end man hidtil havde antaget. — I en Diskussion om Genialitet og Sindssygdом udtalte jeg engang, at hvis Genialitet skulde være en Form for Sindssygdом, vilde jeg ikke forandre min Mening om Genialitet, men min Mening om Sindssygdом. — I saadanne Eksempler fremtræder den dobbelte Tankebevægelse, den

gensidige Bestemmelse tydelig. Med fuld Bevidsthed gør den sig ganske vist ikke altid gældende.

Jespersen mener, at i den Sætning »Neptun er en Planet«, vilde »Neptun« aldrig kunne blive logisk Prædikat, om man end betonedede dette Ord nok saa meget. Dertil er at svare, at hvis i den nævnte Sætning »Neptun« betones, maa det »begrebsmæssig« være, fordi denne Klode stilles i Modsætning til en anden Klode, om hvem det med Urette var paastaet, at den var en Planet. Og desuden kunde, i Kraft af det nys omtalte Gensidighedsforhold, Begrebet Planet muligvis faa en nærmere Bestemmelse ved, at en Klode som Neptun henføres under det. Lad os i Stedet for »Neptun« sætte »Jupiter«, saa faar vi at vide, at man kan være Planet og dog til en vis Grad være selvlysende. — Naar jeg iøvrigt i min lille Logik uden videre benytter den nævnte Sætning som Eksempel paa en Præmis, uden udtrykkelig at omtale, hvor Betoningen ligger, saa er det ikke, som det lidt ugalant hedder i »Sprogets Logik« (p. 49), fordi jeg har glemt min egen Teori. Jeg har jo ingenlunde nægtet, at logisk og grammatisk Prædikat kan falde sammen og vel oftest gør det. Jeg har kun paastaet, at de ikke altid falder sammen, og i dette Faktum ligger Grunden til, at der maa gøres Forskel paa en Tanke og dens sproglige Udtryk. Desuden fremgaar det tydelig af Sammenhængen, at »Neptun« er logisk Subjekt; thi den anden Præmis lyder saaledes: »en Planet bevæger sig i en Ellipse«, og Eksemplet gælder for en Slutning, der fremkommer ved, at hvad der er Prædikat i den ene Præmis, er Subjekt i den anden. Misforstaaelse er altsaa her umulig.

Idet Jespersen slutter sig til Subsumptionsteorien (Sprogets Logik p. 60) opstiller han som almindelig Regel, at Subjektet stedse er det mest Specielle, det, der kan udsiges om det færreste Antal Individuer, medens Prædikatet er det, der i Sammenligning dermed er mere generelt (p. 56). Dette

passer, som allerede bemærket, ikke paa de absolute Identitetsdomme, i hvilke Subjekt og Prædikat er lige omfattende, og derved overses tillige den før omtalte gensidige Bestemmelse. Men ogsaa afset herfra er der logiske Betæneligheder ved hin Regel. At Subjektet indeholder en stor Fylde af Egenskaber, kan jo dog først vides, naar der — gennem en Række af Domme — kan tillægges det en hel Række af Prædikater. Det kan ikke uden videre ses af den enkelte Sætning, naar man ikke forudsætter en Viden, der først kan finde Udtryk gennem mange Sætninger. Derimod gælder det, at Subjektet er mere ubestemt, kaotisk og dunkelt end Prædikatet; netop derfor er det, at det trænger til at faa Prædikat, og netop derved fødes den Interesse, der bringer Dommen og Sætningen i Stand. Men saa kommer det Spørgsmaal frem, hvorledes man kan se, hvad der for den Talende (eller Skrivende) har været den dunklere Forestilling, den, der trængte til Bestemmelse, og dette kan kun den hele Sammenhæng oplyse. Det er tilsidst Sammenhængen, der afgør, hvilket Ord i den enkelte Sætning Hovedbetoningen tildeles; det vil ogsaa være den, der betinger Ordstillingen i den enkelte Sætning. I Tvivlstilfælde, som ganske naturlig interesserer Logikeren mere end Grammatikeren, maa man da gaa tilbage til hele Sammenhængen, og foreligger denne ikke, kan man, som vi har set Eksempler paa, ofte ingen Vej komme. Hvor ofte lyder ikke Klagen over, at en Sætning er reven ud af sin Sammenhæng!

Allerede i Port-Royal's berømte Logik, den af Antoine Arnauld forfattede »Art de penser«, indskærpes, at Meningen af en Sætning ofte kun kan findes ved Hjælp af hele Sammenhængen: *il faut regarder par le sens!* Kun derved kan det afgøres, hvad det er, om hvilket noget udsiges, og hvad det er, som udsiges derom.

Det er paa Grund af saadanne Tilfælde, at Logiken har udskilt sig fra Grammatiken og søgt at gøre sin Fremstilling

uafhængig af de sproglige Former. Aristoteles opfattede Dommen som Udtryk for et Subsumptionsforhold og havde derfor ingen Grund til at skelne mellem logisk og grammatisk Prædikat. Derved forstaas, at han slet ikke omtaler absolute Identitetsdomme, som dog baade i Teori og Praksis er af saa stor Betydning, f. Eks. naar det gælder Størrelsers Ligestorhed, Naturfænomeners eller Naturloves Identitet, eller naar det gælder juridisk at konstatere en Persons Identitet. Fra saadanne betydningsfulde Domme tog Leibniz sit Udgangspunkt.

Det interessanteste Synspunkt for Forholdet mellem Sprog og Tanke er dog maaske det, at Tanken gaar analytisk, Sproget syntetisk frem. Gennem Tankegang og Domsdannelse udskilles Enkeltheder i foreliggende Emner, men i den sproglige Fremstilling som »afsluttet, afrundet Meddelelse« (Sprogets Logik p. 65) samles Udbyttet af Tankegangen til en Helhed, der opbygges paa den Maade, Sprogets egne Love kræver. Til ret Forstaaelse af et Udsagn kan det derfor være nødvendigt, at man gennem Sprogets Syntese søger at efterspore Tankens Analyse for gennem den igen at naa tilbage til den konkrete Intuition, der er det oprindelige Grundlag. Dette kan ofte være vanskeligt, og her er det, man ofte maa gaa langt tilbage i Sammenhængen for at vinde Forstaaelsen.

Et analogt Forhold gør sig gældende ved videnskabelige Fremstillinger, som foreligger i syntetisk Fremstilling. For at naa den rette Forstaaelse maa man her bryde Formen i Stykker og opdage, hvorledes Tænkeren ad Analysens Vej har arbejdet sig frem fra Punkt til Punkt, indtil han naaede en Forudsætning, ud fra hvilken alle de analytisk fundne Ideer kunde opfattes som Led i én Tankegang. Exempler herpaa frembyder Spinoza's »Ethica« og Kant's »Kritik der reinen Vernunft«¹, saavel som Enklid's »Elementer« og Newton's »Principia«².

¹ Se min *Den nyere Filosofis Historie* 12, p. 300 f; II, p. 38—52.

² Se ZEUTHEN: *Matematikens Historie* I, p. 80—99; II, p. 88; 540.

Det er intet Vidnesbyrd om Sprogets Ufuldkommenhed, at vi ofte kun ved at gaa tilbage til hele Sammenhængen kan finde den egentlige Mening med den enkelte Sætning. Saa vilde det ogsaa være en Ufuldkommenhed ved vore Sanser, at vi ofte maa sammenholde forskellige Iagttagelser for at udfinde, hvad der er Virkelighed. I Tvivlstilfælde er — overfor Tale og Skrift som overfor Naturen — kun den faste, ubrødelige Sammenhæng det Kriterium, vi maa følge, og som i hvert Tilfælde kan lede os et Stykke paa Vej.

Ogsaa Sætningernes indbyrdes Sammenhæng hører jo med til Sproget. Hvorfor skulde en løsreven Sætning altid være sig selv nok? Gennem Sætningernes indbyrdes Sammenhæng formaar Sproget at lede os til Forstaaelse. Det gaar her Tanken, som det gaar Sproget. Thi ingen enkelt Dom udtømmer alt, hvad der kan ligge i en rig konkret Intuition. Vi maa stave os frem i Tanken som i Talen. Ved sin Bøjelighed, ved sine Overgange fra Sætninger til Sætninger formaar Sproget at lade de mest indviklede Tankeforhold komme til deres fulde Ret, idet det, som Kierkegaard siger, »sysler med det Uudsigelige, indtil det er udsagt«. I Beundring for Sproget mødes jeg — trods den lille Differens, jeg her har maattet dvæle ved — med Otto Jespersen, skønt jeg ikke formaar at begrunde denne Beundring med den Fylde af Kendsgerninger, han raader over.
